

Mrva, Ivan: Slováci v Uhorsku v 18. storočí

Po Satmárskom mieri a skončení vojny o Španielske dedičstvo nastalo dlhé obdobie pokojného života. Monarchia síce viedla vojny aj naďalej, ale tie sa nášmu územiu vyhli. Upokojenie pomerov a pocit bezpečia povzbudili hospodársky rozvoj. Slovensko zažilo značný ekonomický vzostup. To sa odrazilo na priaznivom demografickom vývoji. Kým v priebehu 16. a 17. storočia počet obyvateľstva stagnoval alebo dokonca poklesol, v priebehu 18. storočia vo väčšine slovenských stolíc rýchlo narastal a to aj napriek masovej migrácii na Dolnú zem.

V roku 1720 mali takmer čisto slovenské stolice na ľavom brehu Dunaja na území Preddunajského dištriktu (Orava, Tekov, Hont, Novohrad, Bratislava, Nitra, Zvolen, Turiec a Liptov) 508 tisíc obyvateľov, v roku 1787 už 1 343 000. čo bol viac ako dvaaplnásobný vzrast. V nasledujúcom období sa výrazne spomalil. Roku 1850 v týchto stoliciach napočítali 1 524 000 a v roku 1910 tu žilo 2 085 000 ľudí. Počet obyvateľov za dve storočia narástol štvornásobne. Oravská stolica bola v celom Uhorsku považovaná za najchudobnejšiu, no ale aj tu v rokoch 1720-1787 vzrástol počet obyvateľov z 22 758 na 74 144 obyvateľov, teda takmer tri a pol násobne. Úpadok plátenníctva v 1. polovici 19. storočia, ktoré bolo hlavným zdrojom obživy tunajšieho obyvateľstva sa odrazil aj na demografickom útlme. V roku 1850 žilo na Orave už len 70 350 a do začiatku 20. storočia ich pribudlo už len 8 tisíc. Podobné demografické trendy vykazujú aj stolice na severovýchode Slovenska. Aj tu do konca 18. storočia obyvateľstvo značne vzrástlo, no počas 19. storočia nastal útlm. Počet ľudí žijúci na území Spišskej stolice v spomenutých rokoch vzrástol viac ako 5 násobne – z 29 000 v roku 1720 na 151 000 roku 1787. Ale v nasledujúcich desaťročiach sa počet zvýšil len nepatrne. V roku 1850 žilo na Spiši 169 500 ľudí a v roku 1910 172 800. Podobný vývoj zaznamenali aj susedný Sariš a Gemer. V roku 1720 žilo na území šarišskej stolice 41 800 obyvateľov, v roku 1787 142 700, v roku 1850 160 700 a v roku 1910 174 600. V Zadunajsku (Baraňa, Fejér, Ráb, Mošon, Komárno, Ostrihom, Šoproň, Tolna, Vaš, Vespím a Zala) žilo v roku 1720 507 900 obyvateľov, roku 1787 už 1 626 000 obyvateľov, v roku 1850 počet stúpol na 2 133 000. Do roku 1910 tu pribudol ešte 1 milión ľudí a počet obyvateľov vzrástol na 3 175 000, čo znamená šesťnásobok oproti roku 1720. Ešte dynamickejší demografický rozvoj zaznamenali stolice v Predtiskom obvode (Báč, Bodog, Békeš, Čanád, Čongrád, Heveš, Jasovsko- Kumánsky obvod a Pešť.) V roku 1720 tu žilo 200 000 ľudí, v roku 1787 už 992 000. Do roku 1910 sa počet obyvateľov vzrástol ešte štvornásobne na 4 213 000 a v porovnaní s rokom 1720 až 20 násobne. Dolná zem z veľkej časti absorbovala prebytok ľudí menej úrodného severu a dokázala poskytnúť aj výhodné existenčné podmienky pre početné zástupy prisťahovalcov zo zahraničia. Békešská stolica, kde sa najviac sústreďovali dolnozemskí Slováci, mala v roku 1720 6200 obyvateľov. V roku 1910 ich tu žilo päťdesiatnásobne viac - 298 000. Vzrast počtu obyvateľstva v stoliciach na území dnešného Maďarska v 19. storočí a demografická stagnácia v slovenských stoliciach v tom istom období ostro kontrastuje s vývojom v storočí osemnástom.

Po definitívnom ukončení bojov povstania Rákocziho sa situácia na Slovensku začala postupne konsolidovať, čo ale trvalo niekoľko rokov. Dôsledkom kuruckého odboja bolo veľké rozšírenie zbojníctva. Skupiny zbojníkov sa rozšírili najmä

v Karpatských horách a na ich čele boli vo väčšine prípadov niekdajší príslušníci Rákociho vojska. Takým bol aj terchovský rodák Juraj Jánošík, hlavná postava ľudovej slovesnosti. V rokoch 1711 - 1713 sa preslávil viacerými úspešnými zbojníckymi činmi, ale napokon ho stoličná vrchnosť uväznila a poslala na šibenicu. V tomto období sa vyskytlo aj niekoľko významnejších pokusov o oživenie kuruckého odboja, ktoré ale mali predovšetkým lupičský charakter. V septembri 1714 bývali kuruckí velitelia Urban Celder a Ján Pongráč zorganizovali na Spiši kurucký tábor, kde sa zhromaždilo asi 1000 bojovníkov. Cisárske vojsko ale včas zakročilo a obaja vodcovia skončili na popraviske.

Z dôvodov narastajúcej migrácie poddanského obyvateľstva, ktoré odchádzalo za lepšími životnými podmienkami z neúrodných severných stolíc na juh boli prijaté opatrenia obmedzujúce slobodu pohybu. Poddaní mohli z územia jednej stolice do druhej prejsť len s povolením zemepána. Tento zákon sa v praxi mohol len ťažko uplatniť, najmä potom, čo severné oblasti Slovenska – Trenčínaksu, Oravskú, Liptovskú a Spišskú stolicu postihli v rokoch 1716 a 1717 katastrofálne neúrody. Nezvyklá zima a letné mrazy úplne zničili obilniny. Z hladom postihnutých oblastí pútekali tisíce ľudí a v úrodnejších častiach krajiny si hľadali obživu. Mnohí sa už domov nevrátili. Sťahovanie Slovákov zo severu na juh začalo už koncom 17. storočia, ešte v dobe, keď vojna s Turkami nebola skončená. Slováci najprv osídlili niektoré spustnuté osady v Zadunajsku ako napríklad Oroszlán v roku 1701 a na okolí Pešti. Po Satmárskom mieri sa migrácia ešte vzrástla. Roku 1715 Slováci z Novohradu a Gemera znovuosídlili Békešskú Čabu. Stala sa najvýznamnejším slovenským strediskom na Dolnej Zemi, ale aj akousi prestupnou stanicou slovenských migrantov. Odtiaľto osídľovali spustnuté osady v Bekešskej stolici (Slovenský Komlós, Poľný Berinčok, Sarvaš), Nýíregyházu a v štyridsiatych rokoch 18. storočia začali budovať slovenské sídla aj vo Vojvodine. Odhaduje sa, že v 1. polovici 18. storočia opustilo svoje domovy na Slovensku asi 15 – 20 tisíc poddanských rodín. Viedeň aj keď formálne súhlasila s opatreniami na zamedzenie migrácie, všetkými prostriedkami podporovala osídľovanie znovunadobudnutých území. Viaceré vplyvné osobnosti tu mali svoje majetky ako napríklad princ Eugen Savojský alebo gróf Harrucken, majiteľ Čaby a obrovských komplexov v Bekešskej stolici. Motivačným faktorom bola aj sloboda stavby evanjelických kostolov, zakladania fár a škôl, čo v severných stolicách nebolo. Preto sa na Dolnú zem sťahovalo zo Slovenska vo zvýšenej miere obyvateľstvo evanjelického vierovyznania.

Ešte v prvej polovici 16. storočia sa územie Uhorska pod kontrolou Habsburgovcov zredukovalo na jednu tretinu. Slováci mali lepšie postavenie ako národnosť maďarská, ktorej etnické územie z veľkej časti na pol druhu storočia obsadili Turci. Po vyhnaní Turkov dochádza k migrácii obyvateľstva v Uhorsku. Územie Slovenska opustila aj časť šľachty, ktorá tu po Moháčskej porážke našla dočasné útočisko. Šľachtici zaujali svoje spod tureckého panstva oslobodené majetky, ale rodinné vzťahy aj hospodárske záujmy ju aj naďalej spájali s územím, kde ich predkovia prebývali viac ako poldruha storočia. Maďarsky hovoriaci šľachtický element sa na Slovensku čiastočne oslabil, čo malo pozitívny vplyv pre slovenskú národnosť. U strednej šľachty slovenského pôvodu sa posilnilo slovenské jazykové a kultúrne vedomie.

Zároveň s postupným ubúdaním maďarskej šľachty sa začalo masové sťahovanie poddanského obyvateľstva zo severnejších preľudnených oblastí sa sťahujú na juh. Poslovenčili sa viaceré oblasti za slovensko-maďarskou etnickou hranicou. Dôležitú

úlohu zohrala aj vysoká natalita Slovákov. Poukazuje na to aj Matej Bel vo svojich Notíciách Zemplínskej stolice: *Slováci majú 3,4 až 6 detí. Maďari jedno alebo dve. Mladšia maďarská generácia si osvojuje nielen obyčaje, ale aj slovenčinu a postupne ako vymierajú starí, stávajú sa z nich Slováci.*

V priebehu 18. storočia zosilnel prílev Slovákov do slobodných kráľovských a banských miest a aj zempánskych mestečiek. Migrácie obyvateľstva prispievala k stieraniu nárečových hraníc a viedla k upevňovaniu vnútornej etnickej jednoty a prehľbovaniu slovenského národného povedomia.

Ďalším vážnym dôsledkom tureckej okupácie Dolnej zeme pre vývoj slovenskej národnosti bolo, že ťažisko uhorského štátu sa presunulo na slovenské územie. Významnými strediskami hospodárskeho politického a kultúrneho života sa tu stali mestá Trnava, sídlo jedinej univerzity v Uhorsku, a Bratislava ako hlavné mesto celého štátu. Toto všetko sa výrazne odrazilo aj vo vývoji slovenskej národnosti, najmä národného jazyka. V trnavskom kultúrnom okruhu sa vyvíja tzv. kultúrna západoslovenčina, ktorú označovali aj za jezuitskú slovenčinu. Na formovaní tohto jazyka sa najsilnejšie zúčastňovalo západoslovenské nárečie. Prenikala do literatúry, najmä kníh, ktoré vydávala trnavská akademická tlačiareň, stretávame sa s ňou v mestských a cechových písomnostiach, je hovorovým jazykom slovenských vzdelancov a vzdelanejších meštianskych vrstiev. Začala sa formovať v 17. storočí a tento proces pokračoval aj v storočí 18. Jej postupný rozvoj vyplýval zo snahy katolíckych kňazov a misionárov priblížiť ľudu katolícku vieru v jeho hovorenom jazyku.

Dôležitým míľnikom vo vývoji západoslovenčiny predstavuje dielo Alexandra Máčaj, kazateľa rádu pavlínov v Marianke. Roku 1718 vydal zbierku slovenských kázni s názvom *Panes primitiarum aneb Chleby prvotín lačnejícim slova Božého dušem predložené, to jest: Kázne na nedele celého roku.....* V latinskom úvode pripomína, že pri práci mal na pamäti Cicerove slová: „*Všetko čo podnikáme, nie k úžitku alebo pohodliu nášmu, ale k úžitku vlasti máme podniknúť.....*“ Vydanie slovenskej knihy považoval teda za vlastenecký čin. Knihu venoval grófovi Adamovi Koloničovi, cisárskemu tajnému radcovi, generálovi a strážcovi uhorskej koruny. Máčaj uvádza, že tento veľmož nielen rád počúva slovo Božie z kazateľníc ohlasované po slovensky, ale nakoľko mu to povinnosti jeho úradu dovoľujú, je mu pôžitkom čítať slovenské knihy. V polovici 18. storočia bola do kultúrnej západoslovenčiny preložená aj Biblia. Náročný dielo vykonalo niekoľko rehoľníkov pod vedením Romualda Hadbabného, kamadulského mnícha v Červenom Kláštore. Roku 1757 bola Biblia pripravená do tlače, ale k jej vytláčaniu nakoniec nedošlo. Strediskami kde sa azda najviac pestoval slovenský jazyk a slovenská duchovná kultúra boli predovšetkým kláštory. Najmä františkáni v Malackách, na Sv. Kataríne neďaleko Naháča, v Trnave, Hlohovci, Beckove a Pruskom zanechali v rukopise veľa slovenských diel predovšetkým duchovného charakteru. V slovenskej literárnej tvorbe najmä náboženského charakteru hral významnú rolu aj rád pavlínov. Ich hlavným strediskom na Slovensku bol kláštor v Marianke. Žiaľ, mnohé cenné rukopisy v slovenskom jazyku boli po zrušení kláštorov za Jozefa II. zničené. Františkánsky mních Hugolín Gavlovič z kláštora v Pruskom je autorom najvýznamnejšieho barokového literárneho diela v slovenskom jazyku – Valaská škola Mravov stodola, ktorú dokončil v polovici 18. storočia.

Proces odklonu od češtiny však nie je badateľný v evanjelickej literatúre, pretože u evanjelikov bola bibličtina bohoslužobným jazykom, a preto si zachovala výnimočné postavenie literárneho jazyka.

Negatívnym javom bola aj skutočnosť, že i na slovenskom etnickom území väčšina príslušníkov magnátskej vrstvy boli Maďari a že aj v niektorých slovenských mestách sa kŕčovite držalo pri moci nemecké mešťanstvo, hoci v mnohých prípadoch už bolo v menšine. Niekde ani v 18. storočí nepresadili slovenskí mešťania národnostnú rovnoprávnosť v zmysle zákonov z rokov 1608 a 1609. V rokoch 1723 a 1729 uhorský snem musel opäť vydať zákony proti diskriminácii Slovákov a Maďarov v krajine. Národnostné zápasy v mestách boli však v 18. stor. stále zriedkavejšie. V tom čase voči Slovákom a slovenskej národnosti čoraz agresívnejšie začína vystupovať maďarská šľachta.

Michal Benčík, profesor uhorského práva na trnavskej univerzite, vydal už r. 1722 právny spis adresovaný krajinskému snemu. Dotýkal sa v ňom aj verejnoprávneho postavenia miest. V tejto súvislosti napadol rovnoprávne postavenie mešťanov Trenčína a v istom zmysle obyvateľov celej stolice. Označil ich za „pozostatky po Svätoplukovi“, a tak fakticky za potomkov starými Maďarmi porazeného a podmaneného národa. Spis vyvolal rozhorčenie najmä medzi čisto slovenskou šľachtou Trenčianskej stolice. Z jej poverenia napísal učený dubnický farár Ján Baltazár Magin odpoveď, prvú politickú obranu politickej rovnoprávnosti Slovákov — *Murices sive apológia pro inclyto comitatu Trenchiniensi*, (Ostne podsypané autorovi spisu Novissima diaeta alebo obrana slávnej Trenčianskej stolice. Dielo vyšlo v Púchove v rokoch 1723-8. Maginove argumenty potvrdzujú, že mal vyhranenú predstavu o území obývanom Slovákmí, a preto plným právom možno hovoriť o určitej politickej a kultúrnej jednote slovenskej národnosti. Slovákov považoval za súčasť slovanského národa a argumentoval jeho starobylosťou a autochtónnosťou v Uhorsku. Prikláňal sa k názoru profesora trnavskej univerzity a autora prvej uhorskej encyklopédie Martina Sentivániho (+ 1705), že Slováci sú potomkovia starobyklých Jazygov. Aby obránil rovnoprávnosť Slovákov v Uhorsku, dokazuje, že Maďari si Slovákov nepodrobili, ale že Slováci ich prijali pohostinne. Uhorskú koncepciu slovenských dejín a teóriu o pohostinnom prijatí ďalej rozvinul jezuita Samuel Timon, rodák z Trenčianskej Turnej. V historickom spise *Imago antiquae Hungariae* — Obraz starého Uhorska, ktorý vyšiel r. 1733 v Košiciach, považuje Slovákov za praobyvateľov Uhorska. Samotný názov Panónie odvodzuje od slovenského pán. Mimoriadne veľkú pozornosť venoval veľkomoravskému obdobiu, ale Mojmíra, Rastislava, Svätopluka predstavuje ako podmaniteľov Slovákov. Podľa neho Maďari porazili iba Svätopluka a Moravanov, no nie Slovákov. Slováci sa vraj dobrovoľne spojili s Maďarmi a od samého začiatku sa zúčastňovali na budovaní uhorského štátu.

Viacere ďalšie spisy aj z predchádzajúceho obdobia oživovali dávnu tradíciu, že Slovensko je kolískou Slovanov a slovenské podtatranské nárečie je matkou všetkých slovanských jazykov. Slovenský jazyk sa v 18. storočí vzdeláva a pestuje na mnohých šľachtických a magnátskych dvoroch. Matej Bel v úvode Doležalovej gramatiky Slovensko-českej (*Grammatica Slavo-Bohemica*) ktorá vyšla v roku 1746 vymenoval viacero popredných magnátskych rodín, v ktorých bola i je slovenská reč domácou, medzi nimi Suňogovcov, Ilešháziocov, Turzovcov, Zajovcov a Ostrošičovcov. Ešte v roku 1804 Anton Sirmaj, v diele *Hungaria in parabolis* vymenoval vo veršoch 140 šľachtických rodín, v ktorých sa hovorilo slovenským jazykom, ale v tej dobe .

Osvietenecké reformy Jozefa II. uvoľnenie cenzúry priaznivo vplývali na rýchle šírenie nových myšlienok. Tolerančný patent uvoľnil cestu aktivite slovenských evanjelických vzdelancov, ktorí si rozširujú vzdelanostný obzor na vyspelých nemeckých univerzitách a do slovenského prostredia prinášajú zo západnej

Európy množstvo podnetov. Ich prvé kroky sú spojené so založením a vydávaním Prešpurských novín (1783—1787), ktorých redaktormi postupne boli Štefan Leška, Ján Vyskydský a Štefan Kromp. Na ich stránkach sa rozprúdila výmena názorov na otázku spisovného jazyka u Slovákov, v ktorej sa ozývali hlasy za spisovnú slovenčinu. Posledné číslo z júna 1787 sa rozposielalo s prvým zo série jazykovedných diela Antona Bernoláka. Žiaľ, Prešpurské noviny nevzbudili väčší záujem slovenkých vzdelaneckých kruhov. Mali len 60 stálych odoberateľov a to spečatilo ich osud. V tej istej dobe vychádzali v Bratislave aj prvé maďarsky písané noviny Magyar Hírmondo, ale aj tie stihol rovnaký osud. Nemali dostatok čitateľov. Udržali sa len nemecké Pressburger Zeitung, ktoré vychádzali už od roku 1764.

Národné povedomie vzdelaných Slovákov pomáhali oživovať a rozvíjať aj historické diela, ktoré vyšli práve v uvoľnenom ovzduší Jozefovej vlády. Roku 1780 vydáva Juraj Papánek dielo *História gentis Slavae. De regno regibusque Slavorum* (Dejiny slovenského národa. O kráľovstve a kráľoch Slovákov). Autor ním chcel dať do rúk Slovákov zbraň „proti závistlivým hanobiteľom“. Papánkove dielo je nielen oslavou slovenskej minulosti, ale aj prítomnosti. Podáva jeden z najkrajších obrazov prírodnej krásy a bohatstva Slovenska. Papánkovým vrstovníkom bol profesor histórie na bratislavskom kráľovskom gymnáziu Juraj Sklenár (1745- 1790). Roku 1784 vydal svoje najvýznamnejšie dielo *Vetustissimus magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus* (Najstaršia poloha Veľkej Moravy a prvý vpád a vstup Maďarov do nej).

Svojim spôsobom priekopnícke dielo slovenskej historiografie osvieteneckých vzdelancov je Kratičké hystorycké vypsání králu Uherských od neydávnejších až do prítomných časú z hodnoverných hystoryckých Písem učinené.... , ktoré napísal slovenský evanjelický kňaz v Pezinku Michal Semjan. Svoju 226 stranovú knihu venoval 21 šľachtickým paniam zo Šarišskej, Abovskej a Zemplínskej stolice, ktorých mená v úvode aj podrobne uviedol. Semian predtým pôsobil ako pedagóg na prešovskom evanjelickom lýceu a tu nadobudol kontakty s významnými východoslovenskými zemianskymi rodinami, v ktorých sa celkom nepochybne rozprávalo slovenským jazykom.